



QUID GEOGRAPHIA?

Wat doen we met aardrijkskundeonderwijs in Vlaanderen? Moet het vak geschrapt worden? Of opgaan in een vakkencluster? Deze vragen werden luidop gesteld op de Belgische Geografendagen van afgelopen november. Met een discussie over de waarde van aardrijkskunde en aanbevelingen voor de overheid willen we het vak opnieuw als basisvorming op de kaart zetten.

De discussie over het voortbestaan van aardrijkskunde in Vlaanderen begon op 22 oktober 2012. Die dag dient toenmalig minister van onderwijs Pascal Smet zijn beleidsbrief met prioriteiten in bij het Vlaams Parlement. In de brief stelt minister Smet dat de eindtermen aardrijkskunde niet langer voldoen aan het begrip basisvorming in het technische en kunstonderwijs. Bijgevolg wil de minister de eindtermen actualiseren. Hij overweegt ook de eindtermen aardrijkskunde van het algemeen secundair onderwijs in de 1ste graad mee te nemen in deze actualiseringoefening.

Pas begin januari sijpelt dit bericht binnen bij de Vereniging Leraars Aardrijkskunde (VLA), een vereniging die net zoals het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG) in Nederland het merendeel van de leraars aardrijkskunde vertegenwoordigt. Verbijstering alom: waarom voldoet aardrijkskunde niet meer aan de basisvorming? En is de minister van plan om in alle onderwijsrichtingen aardrijkskunde aan te passen en in te perken? Vooral dat laatste baart de VLA zorgen en daarom worden acties gevoerd. En het moet snel gaan want de hervormingen zouden eind maart al doorgedrukt worden.

Op korte tijd lanceren we twee petitie's (een in het Nederlands en een in het Engels) waarin we de vrees voor de afbouw van ons vak aankaarten. Deze petitie's krijgen ruchtbaarheid via radio- en kranteninterviews. Daarnaast worden we gesteund door meerdere parlementsleden die vragen stellen aan de minister. In enkele weken telt de Nederlandstalige petitie 2841 en de Engelstalige 743 handtekeningen. Kort daarna trekt een delegatie van leraren en academici naar de minister met deze handtekeningen en een half opgeblazen grote wereldbol – symbool van de afbraak van het vak. De minister luistert naar onze grieven en bindt zijn plan gedeeltelijk in. De hervorming in die richtingen komt er, maar wordt uitgesteld zodat we inspraak krijgen om de kwaliteit van het aardrijkskundeonderwijs te behouden.

Hervorming?

Herziening op zich is niet verkeerd. Echter, bij de manier waarop kunnen vragen gesteld worden. Er was helemaal geen onderzoek geweest, laat staan een bevraging die rechtvaardigt waarom aardrijkskunde niet langer zou voldoen aan de basisvorming. De echte reden: de overheid zat met een probleem voor enkele richtingen binnen het technisch onderwijs die in de 3de graad (17- en 18-jarigen) geen wetenschappen meer hebben, maar wel nog eindtermen natuurwetenschappen moeten behandelen, zoals straling, evolutieleer, voorplanting en genetica. Om deze onderwerpen in het technisch onderwijs aan te bod te laten komen, moesten de eindtermen aardrijkskunde herschreven en verminderd worden. Bijgevolg zou voor hetzelfde vak – laten we het aardrijkskunde-natuurwetenschappen noemen – minder tijd overblijven voor aardrijkskunde. Dit betekent immers dat er van de twee graaduren per week er bijna één naar natuurwetenschappen zou gaan. Vooral het feit dat de minister deze 'actualiseringoefening' wilde doorvoeren in andere studierichtingen, zoals het algemeen onderwijs, deed vermoeden dat dit het begin kon zijn van een vermindering of volledige afbouw van het vak. In een aantal buurlanden is deze beweging reeds ingezet.

De gebeurtenissen rond de hervorming bieden stof voor reflectie. De belangrijkste les is dat we zelf actie moeten durven ondernemen. In plaats van af te wachten wat de volgende opgelegde aanpassing zou kunnen zijn, kunnen we zelf de situatie in handen nemen. De eerste stap is het belang aardrijkskunde in Vlaanderen aantonen.

Het belang van aardrijkskunde

Onderwijs, en zeker het secundair onderwijs, heeft tot doel om een brede vorming te bieden aan jongeren zodat ze gewapend met een juiste balans tussen kennis, vaardigheden en attitudes een rol kunnen spelen in de ontwikkeling van onze maatschappij. Het identificeren en begrijpen van maatschappelijke problemen en ook het zoeken naar oplossingen en remedies voor de uitdagingen van de 21ste eeuw zijn daarbij belangrijke uitdagingen. En tal van die uitdagingen komen in het secundair onderwijs enkel binnen het vak aardrijkskunde grondig aan bod. Dit zijn vragen zoals: Hoe en waar zullen 10 miljard mensen op aarde leven? Kunnen we deze mensen op een duurzame manier voeden? Hoe draagt economische globalisering bij tot ongelijkheid op aarde? Hoe beïnvloeden geopolitieke machtsverschuivingen vrede en stabiliteit? Aardrijkskundeonderwijs plaatst deze kwesties in een ruimtelijke context en laat tegelijk de onderlinge relaties zien. Pas als dit inzicht er is, kun je het probleem grondig aanpakken.

De jongeren deze brede wereldvisie aanbieden wordt ook onderschreven in de leerplannen aardrijkskunde. Zo stelt het leerplan van het Vlaamse gemeenschapsonderwijs voor de 3de graad: "Het uiteindelijke doel is het verkrijgen van een eigen ruimtelijk wereldbeeld op basis van ervaringsgericht en zelfgestuurd onderwijs". Ook het leerplan van het katholieke onderwijs verwijst naar die brede wereldvisie: "Het vak draagt bij tot een toenemende bekwaamheid om mee oplossingen te zoeken voor spanningen en problemen in de wereld en de eigen maatschappij. Vele spanningsvelden hebben immers een aardrijkskundige dimensie en vragen een goed gefundeerde achtergrondkennis."

Het is dus simpel: als we de wereld willen begrijpen, de impact van de mens op onze planeet, de uitdagingen voor de toekomst ... dan is aardrijkskunde het enige vak dat hiervoor geschikt is.

De gebeurtenissen rond de hervorming bieden stof voor reflectie

Uitdagingen voor het aardrijkskundeonderwijs

Er zijn echter heel wat uitdagingen waarmee aardrijkskunde wordt geconfronteerd. Hier bespreken we haar positie als éénuursvak, de financiële druk, opleiding van de leerkracht en de inhoud van aardrijkskunde. In de meeste jaren en richtingen is aardrijkskunde beperkt tot één lesuur per week. Dat maakt dat er voor de

meeste leraren een enorme druk is vanwege het curriculum. Er is te weinig tijd om dieper in te gaan op de toepassingen die de maatschappelijke relevantie aantonen. Zo wordt aardrijkskunde meer en meer herleid tot een puur kennis- en feitenvak, waarbij de leraar eerder docerend het probleem verhaalt en oplossingen voorstelt. Veel beter zou het zijn als de jongeren via onderzoekend leren zelf het probleem analyseren en oplossingen bedenken en uittesten. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het gebruik van GIS als middel voor ruimtelijke analyse van problemen.

Excursies en veldwerk konden deze druk gedeeltelijk opvullen, aangezien hiermee zeer veel (onderzoeks)vaardigheden en technieken aangeleerd worden. De realiteit leert dat dit steeds moeilijker wordt, omwille van organisatorische en financiële redenen. Organisatorisch willen veel scholen af van te veel 'verstoorde' lesweken. Ze proberen daarom activiteiten te groeperen en daarbij worden keuzes gemaakt. Aangezien veel leraars aardrijkskundeles geven worden in verschillende jaren excursies geschrapt. Ook de druk vanuit andere vakken die bij excursies lessen verliezen, kan hierbij spelen. Aardrijkskunde, als éénuursvak, kan en mag toch niet zomaar het lesverloop van de meeruursvakken verstoren?

Financieel zijn er – naast het basisonderwijs – scholen die vrijwillig opteren voor een 'maximumfactuur', waarbij opnieuw gesnoeid wordt in het aantal buitenschoolse activiteiten. Enerzijds doen scholen dit om de prijs van het onderwijs bewust laag te houden, anderzijds is dit een gevolg van wanbetalingen waardoor de school opdraait voor de gemaakte kosten. Er zijn natuurlijk goedkope alternatieven, zoals fiets- of wandelexcursies, maar dit wordt organisatorisch ook minder eenvoudig.

Aardrijkskunde is niet altijd het hoofdvak of opleidingsvak van de leraar. Als we kijken naar de bekwaamheidsbewijzen voor aardrijkskunde dan blijkt bijvoorbeeld dat een opleiding professioneel bachelor letterkundige vakken geldt als vereist diploma om aardrijkskunde te geven in de 1ste en 2de graad (12- tot 16-jarigen). Deze opleiding heeft geen enkele aardrijkskundige link, maar toch is dit volgens de overheid geen probleem. Als we alle opleidingen in ogenschouw nemen blijkt in Vlaanderen dat om het even welke master of bachelor een voldoende geacht diploma is om aardrijkskundeles te geven. En zo bekomen we, naast de leraars met aardrijkskundige of geografische opleiding, zeer veel niet-geografische leraars voor het vak. Bij deze groep merken we twee grote strekkingen: enerzijds diegenen die zich toch echt in het vak inwerken en – via nascholingen en extra cursussen – het vak onder de knie krijgen en zeer professioneel lesgeven. Anderzijds zijn er diegenen die zich niet inzetten – meestal omdat ze maar enkele uren aardrijkskunde ter opvulling hebben – en hopen het volgende jaar dit niet meer te moeten geven. Logischerwijze is de

Nederlandstalige en Engelstalige online petitie's werden opgestart naar aanleiding van actualiseringsoefening van minister van Onderwijs.

Bron: auteur



kwaliteit van de les bij deze laatste groep niet altijd van een goed niveau.

Een laatste grote struikelblok is de inhoud van het vak aardrijkskunde. Het is in het secundair een combinatie van meerdere wetenschapsopleidingen (en specialisaties) op universitair niveau: naast geografie zitten er ook stukken geologie, sterrenkunde, kosmografie en weerkunde in verwerkt. Daardoor is het onmogelijk om een wetenschappelijker naamsverandering door te voeren (zoals jaren geleden natuurwetenschappen tot fysica werd hernoemd, en scheikunde tot chemie). Aardrijkskunde bevindt zich ook niet puur in de exacte wetenschappen. Als brugvak tussen de exacte en humane wetenschappen komen ook antropogene onderwerpen aan bod in onderdelen over o.a. ruimtegebruik, globalisering, industrie en bevolking. Door deze inhoudelijke complexiteit trekt aardrijkskunde bij de verdeling van de extra lestijden binnen de component wetenschappen meestal aan het kortste eind en gaan de uren naar de andere wetenschapsvakken. Een bijkomend probleem is het toelatingsexamen geneeskunde-tandheelkunde. Fysica, chemie en biologie zijn daarin prominent aanwezig, wat een extra argument voor de directies is om extra bijkomende uren aan deze vakken te spenderen, opnieuw ten nadele van vakken als aardrijkskunde.

Het vak lag altijd al in het oog van de onderwijskundige vernieuwing

Welke weg?

Willen we aardrijkskunde herwaarderen dan moeten er keuzes gemaakt worden. Sommige keuzes zijn organisatorisch van aard, andere grijpen meer in op de inhoud van het vak.

Een belangrijk knelpunt is het één-uur gegeven. In theorie telt een schooljaar 30 lesweken, maar wie bijvoorbeeld op vrijdag les geeft komt in de praktijk amper aan 24 lessen. Daardoor is de continuïteit van het vak doorbroken en gaat meer tijd naar herhaling en opfrissing. Tevens wordt een éénuurvak vaak minderwaardig bekeken, als zijnde niet echt van belang voor de leerling. Iets dat leerlingen dan ook gauw als attitude durven overnemen: 'het is maar een éénuurvak'. Dit kan opgelost worden door te werken met graaduren waarbij het ene leerjaar (bijvoorbeeld 3de jaar) 2 uur aardrijkskunde per week heeft en in het 4de jaar dan een ander vak voor 2 uur. Een andere optie is dat binnen een schooljaar het ene leerjaar een halfjaar 2 u aardrijkskunde heeft, het andere een halfjaar een ander vak.

De tweede keuze, het clusteren van aardrijkskunde met andere (wetenschaps)vakken, is ook niet voor de hand liggend. In feite is de schoolaardrijkskunde op zichzelf reeds een geclusterd studiedomein met natuurwetenschappelijk en maatschappelijk gesitueerde studieobjecten. Om de overladen inhoud aan te pakken moeten we durven nagaan of de gebeurtenissen rond de hervorming bieden stof voor reflectie er geen zaken mogen wegvallen, hoe boeiend ze ook mogen zijn, of overlap wegwerken. Zo komt bijvoorbeeld globalisering als lesonderwerp aan bod in meerdere jaren met bijna dezelfde inhoud. Door dit in één jaar te behouden komt er weer tijd vrij in het andere jaar. Bepaalde stukken uit het thema kosmografie komen misschien beter tot hun recht binnen fysica (bijvoorbeeld de levensloop van sterren) terwijl de aarde-maan relatie (nu binnen fysica) en de wetten van Kepler (nu binnen geschiedenis) in feite beter bij aardrijkskunde thuishoren. Dit handelt immers over direct waarneembare ruimtelijke invloeden

op aarde, zoals bijvoorbeeld de seizoenen en de getijden.

Deze herziening moet echter vooral kaderen binnen een correcte visie op wat het curriculum moet inhouden. In de literatuur wordt hierbij onderscheid gemaakt tussen drie richtingen. Een eerste richting is de 'traditionele' kennisoverdracht. De focus ligt hierbij op feitenkennis, met weinig inbreng van leerlingen. Een tweede legt de klemtoon op vaardigheden en 'leren leren': kennis wordt opgebouwd via onderzoeken en experimenten door de leerlingen die tegelijk sociale vaardigheden ontwikkelen. De indeling in inhoudelijke onderwerpen is willekeurig. Tenslotte is er een derde richting die eerder een synthese is. De onderwerpen worden niet opgelegd maar zijn evenmin willekeurig. De opbouw van kennis en vaardigheden wordt gecoacht door de leraar, die de manieren om de wereld te begrijpen aanreikt en de leerlingen boven hun alledaagse ervaring tilt.

En dit is wat aardrijkskundeonderwijs moet zijn: een kennisgericht curriculum, in een krachtige leeromgeving en gemotiveerd door sociale gelijkheid (een 'pedagogisch recht' voor alle jongeren). Het maakt een onderscheid tussen het doel van het curriculum en het doel van de pedagogie (de 'waarover-zal ik lesgeven' vraag komt voor de 'hoe-zal-ik-lesgeven' vraag). Aardrijkskunde als vak in de basisvorming heeft behoefte aan systeemdenken, doelgericht en met duidelijk gestructureerde inhoud, weg van de oppervlakkige feiten en kennis. Maar daarvoor moet aardrijkskunde de nodige ruimte en tijd krijgen.

Naar een manifest

Aardrijkskunde is een vak dat altijd al in het oog van de onderwijskundige vernieuwing lag. Een vak dat niet zomaar in één domein kan worden ingedeeld maar cross-curriculum denken bevordert. De leerplannen van alle onderwijsnetten tonen duidelijk het belang van aardrijkskunde aan. Het doel van aardrijkskunde is om een brede vorming te bieden aan de jongeren zodat ze met een juiste balans tussen kennis, vaardigheden en attitudes een rol kunnen spelen bij de verdere ontwikkeling van onze maatschappij.

De voorbije jaren stond aardrijkskunde in het oog van de storm en via acties hebben we dit gedeeltelijk kunnen counteren. Maar we hebben er ook uit geleerd. Met verantwoordelijken van het universitaire geografie onderwijs, de lerarenopleidingen aan de hogeschool en de universiteit, en de leraars zelf geloven we dat een herziening van aardrijkskunde in het secundair onderwijs inderdaad gewenst is. Een dergelijke herziening is echter enkel mogelijk indien de belanghebbende partijen ook daadwerkelijk actief worden betrokken. We nemen de uitdaging aan om zelf met concrete voorstellen te komen voor een hernieuwde aanpak van aardrijkskundeonderwijs, met het behoud van ons vak in de opleiding en op alle niveaus. Dit debat is recent gestart, na de voorzet op de Belgische geografiedagen, en we hopen dit tegen de zomer van 2016 af te ronden. Het doel van dit debat is om tot een manifest te komen met daarin niet enkel een pleidooi voor een goed aardrijkskundeonderwijs, maar tevens aanbevelingen voor de overheid hoe dit kan en moet vertaald worden in nieuwe eindtermen en leerplannen. Wordt dus nog vervolgd.

Luc Zwartjes (luc.zwartjes@ugent.be) is leraar aardrijkskunde aan het Sint-Lodewijkscollege te Brugge, oud-voorzitter van de Vereniging Leraars Aardrijkskunde, onderzoeker en assistent binnen de vakgroep Geografie aan de Universiteit Gent, en bestuurslid van de European Association of Geographers.